

ФОРМУВАННЯ ПЕРВИННОГО КАПІТАЛУ В УМОВАХ КРИЗИ УПРАВЛІННЯ УКРАЇНСЬКОЮ ПРОМИСЛОВІСТЮ (1991–1998 рр.)

Входження вітчизняної промисловості в 1990-ті рр. ознаменувалося двома тенденціями. По-перше, руйнувалося управління радянського типу і розривалися традиційні господарські зв'язки. По-друге, відбувався хаотичний пошук форм господарювання, адекватних новим умовам. Все це стосувалося як старих, так і нових підприємств, створених в останні роки існування СРСР. На думку Я. Жаліло, «через фрагментацію управління за нерозвинутого ринкового середовища стратегії новоутворених приватних економічних суб'єктів не лише вийшли з-під державного контролю, але й втратили взаємокоординованість. Слід визнати, що можливості українських підприємств до самовдосконалення було переоцінено. З одного боку, економічна політика не сприяла акумуляції, мобілізації і навіть збереженню інвестиційних ресурсів, фактично розмивала економічну міць переважної більшості підприємств. З іншого боку, і їхні керівники виявилися нездатними до активних рішучих дій в умовах ринку, що народжувався, а приватизаційні процеси не забезпечили створення широкого прошарку ефективних реальних власників засобів виробництва»¹.

Перший етап соціально-економічних трансформацій був пов'язаний з вольовими рішеннями тодішньої політичної еліти. Про олігархію тоді й мови не було, майбутні олігархи тільки опановували правила роботи «в ринковій економіці по-українськи», використовуючи на свою користь недосвідченість, прорахунки і помилки влади. Відповідальність за занепад перших років незалежності лежить передусім на політиках. Це досить аргументовано пояснював С. Кульчицький: «Українська політична еліта була недосвідченою і несміливо приймала власні рішення, тому що її раніше привчили тільки виконувати вказівки союзного центру. Ринкові перетворення були позбавлені інтелектуального забезпечення, яке врахувало б національні інтереси... Невідповідність між новим законодавством і економічною практикою призводила до істотного послаблення, а подекуди й фактичного усунення впливу держави на розвиток економіки. Таким чином, в Україні створювалися легітимна основа для криміналізації народногосподарського життя. Дрібні і великі функціонери могли цілком безперешкодно привласнювати «нічийну» власність, користуючись здійснюваною ними владою»². Втім, далі дослідник не менш критично висловлюється про джерела та засоби формування нової бізнес-еліти: «Тривалий етап перебування української економіки у стані напівколапсу–напівхаосу пояснювався не тільки недосвідченістю або недостатньою інтелектуальністю, але й злою волею багатьох пред-

ставників колишньої компартійно-радянської номенклатури, яка гарячково мін-яла владу на власність. Відсутність запобіжників, здатних попередити використання влади в інтересах особистого збагачення, була зовсім не випадковим явищем».

Дійсно, керівництво великих державних підприємств, що перейшли на господарський розрахунок, пішло найпростішим шляхом в умовах, коли держава перестала контролювати ціни. Замість підвищення ефективності виробництва та продуктивності праці, користуючись монопольним становищем своїх підприємств, воно піднімало ціни (дані про вагу монополій в українській промисловості див. табл. 1). При цьому за радянською традицією «вибивання фондів» заводу отримували великі державні кредити, що тільки підштовхувало гіперінфляцію та, зрештою, призводило до занепаду промислового потенціалу.

Таблиця 1

Питома вага підприємств-монополістів у базових галузях промисловості України (станом на 1991 р.)³

Галузь	%
Металургія	76
Машинобудування	90
Хімічна промисловість	76

Слабкі спроби з боку урядів припинити хибну практику наштовхувалися на жорстку протидію з боку «червоних директорів». Описуючи тенденції першої половини 1990-х рр., О. Бойко відзначає: «У суспільстві склалися структури, не зацікавлені у проведенні послідовних ринкових перетворень, які б включали демонополізацію та приборкання інфляції, адже подібні кроки уряду позбавляли їх шалених надприбутків. Ці сили, як барометр, реагували на дії уряду. Як тільки уряд перекрив незароблені трудом і товарною продукцією суто цінові і монополістичні надприбутки в промисловості, — характеризував ситуацію, що склалась, прем'єр-міністр (мається на увазі Л. Кучма — В.Г.), — відразу всі інфляційні апетити у суспільстві заховалися під дах банків. Самі ці прибутки банки спрямували на доларову конвертацію... чим остаточно доби́ли економіку в умовах гострої енергетичної кризи. Але були й інші сили, не зацікавлені у стабілізації. Це мафіозно-спекулятивні структури, їх корумповані лобі у владних структурах, певні політичні кола»⁴.

Факт наявності якихось структур, що дестабілізували країну на початку 1990-х рр., не знаходить підтвердження з ретроспекції двох десятиліть від тих подій. Було досить важко погодитися з кардинальними змінами після тривалого періоду радянської стабільності, і саме тому «теорія змови» здавалася більш вірогідною, ніж раціональне осягнення спонтанного процесу. Новітня історія вітчизняної промисловості і є запереченням різноманітних «теорій змови» — можна згадати не одне велике підприємство, де адекватні дії керівництва дали

можливість зберегти виробничий потенціал у період економічного спаду, попри недолугість політиків і жорсткі дії організованих злочинних угруповань та конкурентів, а не міфічних «мафіозно-спекулятивних» структур.

Боротьба навколо законодавчого забезпечення діяльності ФПГ

Вже на початку 1990-х рр. серед вітчизняних політичних та бізнес-еліт, що форсовано формувалися, було розуміння того, що немає вагової альтернативи утворенню на місці радянських промислових об'єднань нових великих інтегрованих структур з участю фінансових інституцій. При цьому було зрозуміло, що немає й альтернативи їх подальшій транснаціоналізації в тій чи іншій формі, особливо в контексті відновлення господарських зв'язків на пострадянському просторі. Тут можна згадати про спроби створення «Української металургійної компанії» на базі підприємств чорної металургії та роботу акціонерної групи «Україна», яка включала підприємства металургійної та хімічної галузей. В обох випадках давалися ознаки недостатності політичної волі для гарантування їх стабільної роботи, а також відсутність належного законодавчого забезпечення. Як результат, великий ступінь суб'єктивності при прийнятті рішень щодо долі цих господарських утворень, а у випадку АГ «Україна» ще й ручне управління її роботою (наприклад, група в якості «добровільної» та безповоротної допомоги на прохання Кабміну фінансувала перевезення імпортової сільгосппродукції, терміново оплачувала частину боргів «Газпрому» за поставлений Україні природний газ тощо)⁵.

Отже, було очевидно, що потрібен новий підхід до управління промисловістю і корпорації мають стати одним з його провідних інструментів. У 1994 р. у посланні до Верховної Ради Л. Кучма відзначав: «Промислово-фінансові групи зможуть сприяти відновленню старих та формуванню нових господарських зв'язків з підприємствами інших держав СНД. Президент України всебічно буде сприяти становленню та розвитку вказаної форми організації економічних зв'язків»⁶. Відповідно він пообіцяв якнайшвидше створити координаційну експертно-аналітичну комісію щодо питань функціонування ПФГ. До її функцій мали ввійти оперативний розгляд пропозицій щодо створення корпорацій, проведення відповідної експертизи таких проектів, ведення єдиного державного реєстру ПФГ.

Політична боротьба (дещо спрощуючи, її можна назвати протистоянням «лівого» парламенту проти ринкових реформ, «червоних директорів» проти «риночників», хоча свою негативну роль зіграли й депутати національно-демократичного табору) призвела до того, що результатом гарних ініціатив стали мертвонароджені нормативно-правові акти. У січні 1995 р. Л. Кучма видав указ «Про фінансово-промислові групи в Україні». ФПГ в ньому розглядалися як «статутна або договірна юридична особа, створена шляхом об'єднання промисловими підприємствами, організаціями, банками та іншими суб'єктами підприємницької діяльності (передачі у власність, в управління, в тому числі довірче) належного їм (закріпленого за ними) майна, фінансових ресурсів, а також передачі права управління господарською діяльністю для централізова-

ного управління виробничою, науковою, фінансовою та комерційною діяльністю»⁷. Документ передбачав, що ФПГ можуть створюватися за ініціативою, насамперед, самих суб'єктів господарювання. При цьому дозвільна функція надавалася Міністерству економіки (експертиза техніко-економічних проектів створення ФПГ) та Антимонопольному комітету (видача дозволів на створення). Указ мав досить ліберальний і прогресивний для того періоду характер, бо намагався не тільки створити законодавчий простір для процесів, що вже відбувалися в реальному секторі економіки, але й спрямувати їх в законодавче русло (при цьому, слід визнати, він формально порушував окремі положення наявного законодавства).

Верховна Рада у березні 1995 р. наклала вето на цей указ. Під час обговорення, крім формальних заперечень, від депутатів лунали звинувачення, що він буде сприяти легалізації кримінальних капіталів, суттєво зменшить податкові надходження до державного бюджету, створить великі монополії тощо. Лише декілька депутатів виступили на підтримку. До речі, серед них був і член фракції КПУ О. Панасовський (директор Вуглегірської ДРЕС), який зазначав: «Ми вже звикли до у якійсь мірі обґрунтованих обурень промисловців, яких у Верховній Раді представляю я, щодо відсутності обігових коштів підприємств, неймовірно високих відсоткових ставок комерційних банків, необхідності отримання за будь-яку ціну пільгових кредитів за рахунок державного бюджету. Хто під стратегічні інтереси забезпечення сталого виробництва, а хто і для прикриття та виправдання власної бездіяльності. Однак, коли Президент пропонує рішення цих питань принципово новим для нашої держави шляхом, але добре знайомим і розповсюдженим у всьому цивілізованому світі, ми починаємо ставити під сумнів правильність запропонованого рішення»⁸.

Захисний виступ іншого депутата (у стенограмі помилково вказане прізвище наступного виступаючого депутата І. Муляви) з точки зору подальшого розвитку подій більш точно оцінював ситуацію: «Дуже легко наполягати на Законі (вето на указ президента накладалося у тому числі через те, що на думкою більшості депутатів діяльність ФПГ мала регламентуватися саме законом — *В.Г.*), якби криза слухалася закону. Що ви можете запропонувати? Усі ми можемо запропонувати на заміну, якщо є об'єктивні економічні проблеми і які не чекають. Справа в тому, що ми зараз знаходимося у стадії не тільки розвалу, але й переходу у первіснообщинний стан нашої економіки, коли немає ні фінансових ресурсів, ні технологічних, ніяких. Ми вже проїли все, що могли. І зараз доводиться застосовувати дійсно аварійний, рятівний захід для об'єднання тих же промислових залишків капіталу із залишками фінансового капіталу, для полегшення звернення капіталу до сфери виробництва... Як ми можемо зараз казати про якесь там зростання економічне, якщо ми не можемо нічого противопоставити ні капіталу тому ж російському консолідованому, я вже не кажу про закордонний, західний... Ми накладемо вето, і що від цього покращиться у нашій країні? Нічого... Не можна робити щось нове в економіці, не виходячи зі старих рамок, тому необхідно перенести нашу дискусію у русло не накладення вето, якщо щось чомусь суперечить, а пошуку виходу з цієї ситуації, можливо

по створенню робочою групою, і той ентузіазм, який проявила група «Реформи» та фінансова комісія, перенести в конструктивне русло, а не заборонне. Легко казати ні, спробуйте сказати так...Необхідно дивитись реально в економічні реалії сьогодення, а не у якісь-то теоретичні схеми. У нас надто багато теоретиків і надто мало економічних успіхів»⁹.

Наклавши вето, Верховна Рада запропонувала Кабміну разом з відповідними парламентськими комісіями та Адміністрацією Президента терміново розробити закон про ПФГ. Після численних узгоджень і компромісів Закон «Про промислово-фінансові групи» був прийнятий у листопаді 1995 р. Формально, його розробником вважався Кабмін, хоча поступово він став «дітищем» групи депутатів, які суттєво переробили його зміст. Закон ставив розбудову корпоративних структур під жорсткий державний контроль. Документ носив консервативний характер як за буквою, так і за духом. В ньому була закріплена провідна роль в корпоративній структурі саме виробничого підприємства, яке випускає кінцеву продукцію (відповідно, замість «фінансово-промислових груп» законодавці запропонували термін «промислово-фінансові групи»). Це ігнорувало як світовий досвід, так й економічну суть підприємництва (бізнес — це насамперед заробляння грошей). Провідну роль мали відігравати або фінансова установа, або спеціальна компанія, яка керує переважно фінансовими потоками. Фактично ж, ПФГ в парламентському варіанті документа являла собою консорціум. Більше того, відповідно до Закону, ПФГ «створюється за рішенням Уряду України на певний термін (!) з метою реалізації державних програм розвитку пріоритетних галузей виробництва і структурної перебудови економіки України»¹⁰ (виділено автором). В цьому визначенні видно банальне нерозуміння засад ринкової економіки — навіть бухгалтерський облік ведеться з припущення, що компанія буде існувати нескінченно довго. Отже, велика частина народних депутатів не бажали давати «зелене світло» формуванню цивілізованих ринкових структур. Тому не дивно, що процес пішов «у тінь», призвів до посилення корупції та непрозорості бізнес-процесів у промисловості, її криміналізації, що в результаті відсунуло вихід країни з соціально-економічної кризи.

Президент безрезультатно намагався внести зміни до вказаного закону, щоб зробити його більш дієвим. Нова спроба переглянути документ відбулася у 1998 р. у Верховній Раді 3-го скликання. «Ліві» (В. Семенюк, фракція Соціалістичної та Селянської партій) говорили про кримінал та занепокоювалися можливістю потрапляння до ПФГ підприємств з державною формою власності; «праві» (Г. Мачуленко, І. Полухович, фракція Народного Руху України) вбачали в ПФГ засіб розширення співробітництва з російськими ФПГ, що, на їх думку, не мало сенсу через «технологічну відсталість» останніх; соціал-популісти (О. Сльяшкевич, фракція «Громади») пророкували різке скорочення податкових надходжень через створення ПФГ¹¹. Але все ж таки законопроект, розроблений Кабміном, був прийнятий у першому читанні. Оскільки ситуація в промисловості стрімко змінювалася, і формування нових великих управлінських структур відбувалося де-факто поза законодавчим полем, гострота потреби в

терміновому упорядкуванні цієї сфери зменшилася і новий законопроект так і не був прийнятий.

Завершуючи розповідь про закон о ПФГ, варто зазначити, що у лютому 2010 р. прем'єр-міністр Ю. Тимошенко звернулася до парламенту з пропозицією взагалі скасувати цей закон. Ця ініціатива була підтримана в квітні того ж року урядом М. Азарова. Відповідно, у вересні 2010 р. Верховна Рада визнала закон таким, що втратив чинність. За це рішення проголосувало 229 депутатів. Примітно, що виступаючи від імені Кабміну з приводу даного закону, перший заступник міністра економіки В. Бандуров відзначав, що він недоцільний як з юридичної, так і з економічної точки зору. Він звернув увагу, що за період його дії була створена лише одна промислово-фінансова група (ПФГ «Титан»), яка до того ж розпалася.

«Приватівська» мережева бізнес-модель

Не маючи прозорого шляху розвитку, великий капітал формувався спорадично. І прихід деяких нинішніх великих бізнесменів у металургійну галузь був досить випадковим. Прикладом цього була група «Приват». На початку бізнес майбутніх «приватівців» із металургією пов'язувала лише освіта — Дніпропетровський металургійний інститут. Наприкінці 1980-х рр. вони займалися імпортом комп'ютерної та іншої оргтехніки з Південно-Східної Азії, а на початку 1990-х рр. вже освоювали сегмент нафтопродуктів.

1992 р. був заснований «ПриватБанк», що дав ім'я всьому фінансово-промислому конгломерату (ідея створення банку, начебто, належала С. Тігіпко). Цей один з найбільших українських банків залишається ключовим активом, що багато в чому визначає стратегію всієї групи. Як фінансова установа, він був відносно прозорою структурою. Більше того, банк, що обслуговує мільйони людей (за інформацією «ПриватБанку», станом на 2011 р. тільки рахунків фізичних осіб нараховується 12,5 млн.), був практично недоторканим ні для держави, ні для конкурентів (хоча на початку 2000-х рр. під час боротьби за контроль над метпідприємствами головний офіс банку був на деякий час паралізований правоохоронними органами). Не менш важливо, що «ПриватБанк» для багатьох диверсифікованих бізнесів конгломерату означав доступ до відносно дешевих фінансових ресурсів. Це частково пояснює, чому «приватівські» структури в реальному секторі економіки не були спрямовані на прозорість — не було мотивації. Як зауважував бізнесмен, близький до цієї групи, Г. Корбан, «у Коломойського є чудовий інструментарій — «ПриватБанк», номер один в Україні. І через цей банк він має доступ до міжнародних ресурсів. У Ахметова та Пінчука немає такого інструментарію, через це вони прагнуть на ІРО»¹².

Засновниками «ПриватБанку» вважають Л. Милославського, О. Мартинова, С. Тігіпко, Г. Боголюбова, І. Коломойського (а також іноді вказують А. Стеценка, відомого як директор футбольного клубу «Дніпро»). Частка кожного складала приблизно 16,25%¹³. Станом на 2011 р. відповідно до інформації на офіційному сайті банку серед головних акціонерів — Коломойський (49,15%) та Боголюбов (48,99%).

Як і для багатьох інших великих компаній з пропискою у Дніпропетровську, нарощування потенціалу «Привата» пов'язане з діяльністю П. Лазаренка та Л. Кучми. Стосовно першого інформація практично відсутня, але про тісне співробітництво може свідчити наступний факт. Коли у 1996 р. київська компанія «Інтергаз» відмовилася спонсорувати дніпропетровський футбольний клуб «Дніпро», саме за наполяганням керівника області П. Лазаренка «Приват» «добровільно-примусово» став опікуватися командою (тільки декілька років по тому І. Коломойський став щирим фанатом футболу). Проте, група підтримувала команду у своєму стилі — формальний власник клубу компанія «ФК Дніпро-96» тривалий час (до продажу «приватівських» металургійних активів російській компанії «Євраз-груп») входила до числа найбільших металотрейдерів країни. Крім цього випадку, можна також згадати свідчення І. Коломойського, що П. Лазаренко, коли був прем'єр-міністром, познайомив його з К. Григоришиним, після чого вони разом «зайнялися» Марганецьким та Орджонікідзевським гірничо-збагачувальними комбінатами¹⁴.

Не набагато більше інформації можна знайти про взаємодію «Привата» на початку 1990-х рр. з Л. Кучмою. Але про те, що вона мала місце, можна здогадуватися хоча б за поясненнями С. Тігіпко, чому він пішов у політику: «У мене були відповідні зобов'язання перед Кучмою. Ми з ним дуже багато працювали ще до того, як він пішов у Президенти в 1994 році. Коли я був секретарем обкому комсомолу, Кучма тоді очолював завод, і ми почасти зустрічалися по роботі. Він мені декілька разів серйозно допомагав, підтримував деякі молодіжні проекти. Свого часу я був у нього позаштатним консультантом. З іншого боку, я пішов у політику, тому що існувало якесь побоювання і, відповідно, бажання захистити свій бізнес. Зокрема, «ПриватБанк», де я був акціонером»¹⁵. Тут варто нагадати, що С. Тігіпко з «ПриватБанку» перейшов на посаду віце-прем'єра уряду П. Лазаренка, був віце-прем'єром і у В. Пустовойтенка у розпал політичного протистояння по лінії Кучма-Лазаренко, і до 2001 р. працював міністром економіки у В. Ющенка.

«Інтерпайпівська» модель

Інший варіант утворення первинного капіталу являла собою група «Інтерпайп». На відміну від багатьох інших ФПГ, початок цього конгломерату був так чи інакше пов'язаний з інноваційною діяльністю. Але те, як засновник «Інтерпайпу» В. Пінчук описує початок корпоративного шляху, більше нагадує легенди про звичайних хлопців, які виключно завдяки своїм здібностям без зовнішньої допомоги змогли пробитися вгору. Так, спочатку В. Пінчук, що працював у Державному науково-дослідницькому проектному трубному інституті (свого часу — один з провідних НДІ галузі), займався впровадженням (фактично, комерціалізацією) винаходів (власних і не тільки) на радянських металургійних підприємствах. В одному із своїх інтерв'ю В. Пінчук розповідав, що у 1987 р. домовився про впровадження інновацій на «Могильовському металургійному заводі» за умови, що протягом декількох років буде отримувати 7,5% від прибутку, реально сформованого за рахунок упровадження: «Загалом вони

заборгували мені за перший рік 76 тис. рублів, з них одразу виплатили половину — 38 тис. Прийшли ці 38 тис. на рахунок інституту... Декілька тижнів громада трубного інституту обговорювала, як поділити ці гроші і чи можна це зробити? І в результаті вирішили... не роздавати! Заплатили, щоправда, премії, невеликі. Але всю суму керівництво інституту не відважилося заплатити. Я за цю науку також вдячний. Завдяки цьому уроку я став приватним підприємцем»¹⁶.

Наприкінці 1980 — початку 1990-х рр. багато вчених з підприємницькою жилкою, які раніше «вибивали» для своїх НДІ та КБ госпдоговори від міністерств та підприємств (подібних осіб на виробництві називали «товкачі»), у нових економічних умовах створювали невеликі фірми. Тобто, вони займалися тієї ж роботою, що й раніше, але більша частина прибутків належала самим вченим. Втім, відрахування у фонд установ зберігалися. До середини 1990-х рр., коли обсяги промвиробництва впали майже вдвічі і промисловці прагнули до елементарного виживання своїх підприємств, більшість впроваджувальних фірм припинили своє існування. Більше того, існував і психологічний фактор — багато вчених не хотіли займатися торгівлею. Виживали лише ті компанії, що спромоглися переорієнтуватися з наукової діяльності на торгівлю (неважливо чим), а також ті, хто мав зв'язки в органах державної влади.

До них належала фірма Пінчука. Ось яким чином він розповідав про диверсифікацію діяльності: «Якось на одному заводі до мене звернулися з пропозицією: «Слухай, допоможи нам із сировиною. Потрібен чавун, потрібен рулонний метал...». Гроші їм були непотрібні. Свою продукцію — труби! — продати мені вони були згодні лише за сировину для виробництва цих самих труб. Я кажу: «Добре, спробую». Пішов на один металургійний комбінат, запропонував: «Продайте мені чавун». Вони відповідають: «Знаєш, ми готові продати тобі чавун, але у нас, на жаль, немає коксу». Я тоді пішов на коксохім, кажу: «Продайте мені кокс!» Мовляв, на металургійному комбінаті мені сказали: якщо ти нам знайдеш кокс, ми тоді тобі надамо чавун. А на коксохімі мені кажуть; ми готові тобі поставити кокс, але нам потрібне коксівне вугілля, потрібна шахта... У результаті, я дійшов до шахтарів: «Мені потрібне коксуючі вугілля». Вони кажуть: «Питань нема. Але нам потрібні... труби!»... Але шахтарям були потрібні ще так звані товари народного вжитку. Коротше кажучи, дістали ми для шахтарів різні там кухонні комбайни, телевізори, холодильники, соковижималки... Навіть певну кількість «Таврій»!.. Тому що попросили: «Потрібні і «Таврії». Ми і «Таврії» поставили. «Таврії» були тоді у великому дефіциті... А на завод труб пішли вагони чавуну!... Ми локально, на своєму рівні, замінили функції Держплану. Ми почали skleювати те, що зруйнувалося. Інакше тоді економіка працювати не могла. Вона розвалилася!.. І ось на це місце просто приходили люди, що якось це skleювали. Ніхто ще не розумів, що таке маркетинг, що якось потрібно будувати усі ці ланцюжки Держплану»¹⁷. Однак, чи багато здібних хлопців у той період могли дістатися до керівництва, щоб попрацювати для них заміною Держплану? Питання риторичне.

Згідно інформації ЗМІ, «Інтерпайп» у перші роки свого існування був родинним підприємством: В. Пінчук заснував його та розвивав за підтримки

свого тестя В. Аршави, який був головою Дніпропетровського облздороввідділу та приятелював з П. Лазаренком. За іншою версією, на початковому етапі Пінчуку допомогли його батьки, що також працювали у трубній галузі. Стосовно впливу на становлення власного бізнесу родинних зв'язків В. Пінчук досить категоричний: «...розмови про капітал «по блату», завдяки родинним відносинам і так далі — для мене повна маячня! Я сам став спочатку мільйонером, потім мультимільйонером... Ось таким чином — у результаті професійної діяльності, «Інтерпайп» займався імпортом в Україну туркменського та російського газу, як дилер газової компанії «Ітера»¹⁸.

Від середини 1990-х рр. «Інтерпайп» купував акції трубних підприємств, а торгова діяльність дозволяла тоді отримувати надприбутки. Це дозволило його власнику купувати рідкісні витвори образотворчого мистецтва для власної колекції, запрошувати відомі російські театральні колективи та виконавців класичної музики, які за інших умов не мали б шансів виступати в Україні. Ясна річ, все це відбувалося на тлі зубожіння більшої частини населення. На захист власника «Інтерпайпу» можна сказати, що багато вітчизняних бізнесменів періоду початкового накопичення капіталу на культуру зовсім не звертали увагу, не кажучи про вже фінансування будь-яких заходів.

На початку 1990-х рр. В. Пінчук мав спільний бізнес з Ю. Тимошенко в рамках корпорації «Співдружність». Однак Тимошенко, за деякою інформацією не без допомоги П. Лазаренка, відтіснила В. Пінчука від управління компанією і вивела частину активів та бізнес-процесів у новостворену корпорацію «Єдині енергетичні системи України». 1996 р. відбувся дивний інцидент — Пінчука викрали та вимагали викуп у 5 млн. дол. Гроші були сплачені, бізнесмена повернули неушкодженим. Однак затято ходили чутки стосовно того, що це була акція залякування з боку П. Лазаренка. За іншою версією це було пов'язано з конфліктом «Інтерпайпу» та донецьких комерційних структур навколо «Харцизького трубного заводу»¹⁹.

У результаті, в 1997 р. Пінчуку довелося починати якщо не з початку, то як мінімум у складних умовах. Того ж року він офіційно займає посаду президента науково-виробничої інвестиційної групи «Інтерпайп» (а наступного року обирається в парламент), яка стає базовою структурою для побудови фінансово-промислового конгломерату і буде відігравати значну роль в трубній підгалузі ГМК у наступний період.

Монополістична активність ЄЕСУ

Структури, подібні до «Привату» та «Інтерпайпу», у середині 1990-х рр. не могли порівнятися потужністю з корпорацією «Єдині енергетичні системи України» (ЄЕСУ), яку пов'язували з іменами Ю. Тимошенко та П. Лазаренка. В період свого найбільшого розвитку корпорація контролювала до 10% виробництва металу та більше 25% виробництва труб. За інформацією, яку надавали представники ЄЕСУ, на її замовлення у 1996 р. було вироблено і реалізовано понад 1,5 млн. тонн металопродукції²⁰.

На початку 1990-х рр. Ю. Тимошенко займалася постачанням пального-мастильних матеріалів, і для цього заснувала корпорацію «Український бензин» (була відома під аббревіатурою КУБ). З самого початку стратегія компанії на ринку відзначалась агресивністю. Як згадував у своєму інтерв'ю політичний консультант Ю. Тимошенко А. Золотарьов, в офісі КУБу під час святкування річниці заснування повісили гасло: «Хто з нами не працює, той з нами не їсть!»²¹.

Основою ж бізнесу корпорації ЄЕСУ було постачання російського газу в Україну для промислових підприємств, переважно за бартерними схемами: грошові розрахунки між ЄЕСУ та заводами були зведені до мінімуму, при цьому вартість продукції була занижена, а на зовнішніх ринках вона вже реалізовувалася за повну вартість. Примітно, що свій початок корпорація брала від спільних комерційних структур Ю. Тимошенко та В. Пінчука. Їх компанія «Співдружність» забезпечувала газом до 70 промпідприємств (згодом В. Пінчук був витіснений з бізнесу). А 1996 р. ЄЕСУ вже контролювали поставки понад 2000 підприємствам. Той же А. Золотарьов згадував: «ЄЕСУ працювала за правилами, які вона не прописувала. Коли керівництво одного з металургійних підприємств Дніпропетровська вийшло на «Газпром» і домовилось про прямі поставки газу, його досить грубо віджали. З точки зору нормальних конкурентних відносин це нечесно. Але це у великих і малих масштабах у нас до сих пір повсюдна практика, коли близькість до влади стає конкурентною перевагою. Чи в Донбасі все було інакше?»²². Він також згадує, що сама Ю. Тимошенко постраждала у 1994 р., поставивши до Китаю партію металу, але так і не отримавши оплати за неї.

До речі, що стосується Донбасу, то первісні спроби ЄЕСУ «зайти» на місцеві підприємства наштовхнулись на протидію локальних центрів впливу. Згодом їм вдалося домовитись, однак, очевидно, не без допомоги впливу тогочасного прем'єр-міністра П. Лазаренка (в чому конкретно полягала ця допомога та наскільки вона узгоджувалася з законодавством, українські правоохоронні органи намагаються розібратися понад десять років). Врешті-решт створений у 1995 р. «Індустріальний союз Донбасу» став молодшим партнером ЄЕСУ в регіоні з поставок газу.

Накопичивши ресурси — як економічні, так і політичні — ЄЕСУ почали не тільки розширювати свій операційний контроль над підприємствами, але й брати участь в їх приватизації. Зокрема, у власність корпорації перейшли пакети акцій «Південного гірничо-збагачувального комбінату» та виробника трубної продукції «Дніпропетровського металургійного заводу ім. Комінтерна». Крім того, ЄЕСУ виграло у травні 1997 року некомерційний приватизаційний конкурс на придбання 26% акцій «Харцизького трубного заводу» (ХТЗ) — на той час монопольного на пострадянському просторі виробника труб великого діаметру для нафтогазової галузі. Примітно, що в 1995–1996 рр. за ХТЗ йшла жорстка боротьба між «Газпромом», «Інтерпайпом» та різноманітними донецькими компаніями («ІСД», «ДАНКО», «АЛМАР»), яка супроводжувалася в тому числі кримінальними ексцесами. Тоді як у приватизаційному конкурсі «чомусь» взяла

участь лише одна дніпропетровська корпорація, запропонувавши за пакет 500 тис. грн., а також зобов'язавшись інвестувати 18 млн. дол. (балансова вартість основних фондів ХТЗ складала 670 млн. грн.)²³.

Зараз складно говорити, яким чином ЄЕСУ планували структурувати свої численні бізнеси, в тому числі металургійний. Після того, як у травні 1997 р. Л. Кучма відправив П. Лазаренка у відставку, на ЄЕСУ почалася атака державних правоохоронних органів. Однак формально сама корпорація мало чим володіла, тому правоохоронці лише заблокували її операційну діяльність. У відповідь на численні перевірки керівництво ЄЕСУ звернулося до своїх бізнес-партнерів: боржників закликали не повертати свої борги корпорації, а кредиторам — звертатися до суду з вимогами виконання зобов'язань і тим самим банкрутувати корпорацію.

У випадку з ЄЕСУ держава фактично вперше розпочала реприватизаційну політику (і це мало більш далекосяжні наслідки — ймовірно, реприватизаційний пафос Ю.Тимошенко 2004–2005 рр. підпитувався пам'яттю про втрачений великий бізнес). Зокрема, були відмінені результати приватизаційного конкурсу з ХТЗ (як тоді заявляв т. в. о. голови Фонду держмайна В. Лановий, це начебто ніяк не було пов'язано з впливом політичних чинників, а виключно з тим, що ЄЕСУ були одним учасником конкурсу, а статутний фонд підприємства не був проіндексований²⁴). Під час боротьби за підприємство у хід пішли не тільки судові позови, але й міжнародні зв'язки. Зокрема, основний покупець продукції ХТЗ «Газпром» несподівано на місяць припинив прийом харцизьких труб через начебто проблеми з їх якістю. Врешті-решт підприємство відійшло під контроль «ІСД».

До 2001 р. тягнулись судові баталії навколо 26% акцій «Дніпропетровського метзаводу ім. Комінтерна», коли врешті-решт Фонду держмайна вдалося відсудити цей пакет. Однак де-факто підприємство перейшло під контроль групи «Приват». Така ж ситуація склалася й на «Південному ГЗК»: у тому ж 2001 р. приватівські структури «перехопили» контроль над підприємством у тимошенківського топ-менеджменту.

Епізод з ЄЕСУ став першим прикладом масштабного зіткнення держави і великої фінансово-промислової групи. І зараз, з ретроспективи більше ніж 10 років можна стверджувати, що корпорація, поєднавши амбітний підприємницький дух та доступ до можливостей державної машини, своїм безумовним домінуванням гальмувала розвиток інших корпоративних структур в промисловості. Очевидно, що зникнення ЄЕСУ (безвідносно до політичних чинників, які до цього призвели, і якими методами це забезпечувалося) створило більш конкурентне середовище, в тому числі, в гірничо-металургійному комплексі, і, відповідно, вивільнило простір для формування більш цивілізованих корпоративних структур.

* * *

Отже, в розглядуваний період відбувалося приховане, тіньове і частково криміналізоване формування великих управлінських структур. В цей час вини-

кала і нова система відносин влади та бізнесу. Систему, що склалася слушно описує політолог Ю. Алексєєв: «В Україні з перших років незалежності розвивався чиновницький капіталізм. Колишні партійні та комсомольські боси, що прийшли до керівництва державою, намагалися узурпувати владу і не допустити «чужих». Відзначимо, що серед колишніх партійців опинилося немало здібних бізнесменів і політиків. Фінансові магнати в ті роки також прагнули влади. З олігархами довелося ділити владу та гроші. Зійшлися два принципи: спочатку влада, а потім гроші, пізніше змінилася послідовність — гроші, а потім прохідне місце в партії»²⁵.

Українські корпоративні структури в ГМК, які могли б претендувати на статус «національних чемпіонів» (так у західних ЗМІ називають провідні та найбільш конкурентоспроможні корпорації), у своїй більшості тупцювали на місці на початковому етапі інституційного розвитку та являли собою фінансово-промислові конгломерати. Навіть найбільш розвинуті компанії, пов'язані з металургією, не вийшли на рівень відповідності середнім світовим зразкам, особливо в підходах до корпоративного управління та фінансової прозорості.

Водночас, такий стан справ був адекватною відповіддю на економічну й політичну ситуацію в країні. На цьому тлі можна чітко побачити прорахунки державної промислової політики у взаємодії з вітчизняними корпоративними структурами та антимонопольному регулюванні галузі. Не говорячи вже про застарілу законодавчу базу, яка не відповідає ані поточним потребам, ані перспективному розвитку галузі.

¹ Жаліло Я. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика. — К., 2003. — С. 133.

² Кульчицький С. Закономірності державотворчого процесу у незалежній Україні — К., 2001. — С. 65.

³ Складена на основі даних Бойко О. Вказ. пр. — С. 95.

⁴ Бойко О. Україна 1991–1995 рр.: тіні минулого чи контури майбутнього? (Нариси з новітньої історії). — К., 1996. — С. 87.

⁵ Більш докладно див. спогади учасника тих подій: Нездоля А. Досьє генерала госбезопасности Александра Нездоли — Б. Церковь, 2003.

⁶ Кучма Л. Шляхом радикальних економічних реформ. Про основні засади економічної та соціальної політики. Доповідь Президента України. 19 жовтня 1994 р.

⁷ Указ Президента України «Про фінансово-промислові групи в Україні». «Положення про фінансово-промислові групи в Україні». Ст. 2.

⁸ Стенограма засідання Верховної Ради від 2 березня 1995 р. http://static.rada.gov.ua/zakon/skl2/BUL23/020395_20.htm

⁹ Там само.

¹⁰ Закон України «Про промислово-фінансові групи в Україні». 21 листопада 1995 р.

¹¹ Стенограма засідання Верховної Ради від 8 вересня 1998. <http://portal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/2128.html>

¹² Корбан Геннадий: «Коломойський, як Плюшкін, не любить продавати — він тільки купує» // Українська правда, 26.10.2007.

¹³ Тігіпко Сергій: «Після чуток, що мене викинули з вікна під час Майдану, я дзвонив мамі та заспокоював її» // Українська правда, 5 травня 2008.

¹⁴ Свідчення Ігоря Коломойського в Лондонському суді // Українська правда, 9.07.2010.

¹⁵ Тігіпко Сергій: Після чуток... Вказ. пр.

¹⁶ Пинчук Виктор: «Ночным сторожем на заводе я работал через каждые два дня» // Факты и комментарии, 14.12.2005. <http://fakty.ua/60416-viktor-pinchuk-quot-nochnym-storozhem-na-zavode-ya-rabotal-cherez-kazhdye-dva-dnya-quot>

¹⁷ Там само.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Экспортные перспективы Харцызского трубного завода: ЕЭСУ или Газпром // Металл Бюллетень. Украина. — 1997. — № 2. — С. 47.

²⁰ Корпорация ЕЭСУ будет защищаться от государственного давления с помощью международной адвокатуры // Металл Бюллетень. Украина. — 1997. — № 2. — С. 5.

²¹ Первый политтехнолог Тимошенко: «Мотивов убивать Щербаня не было» // Лига-Новости. 15.11.2011. http://news.liga.net/interview/politics/561098-pervyy_polittekhnolog_timoshenko_motivov_ubivat_shcherbanya_ne_bylo.htm

²² Там само.

²³ Корпорация ЕЭСУ будет защищаться от государственного давления с помощью международной адвокатуры // Металл Бюллетень. Украина. — 1997. — № 2. — С. 5.

²⁴ Там само.

²⁵ Алексеев Ю. Украина и европейский глобализм (1989–2009) — К., 2010. — С. 26.